स्तदा प्राग्दिन एव पुण्यकालो नोत्तरदिने । तथा यद्य-
स्तसन्ध्यामतिक्रम्य मकरसंक्रान्तिस्तदोत्तरदिन एव पुण्य-
कालोनोत्तरदिने इति निष्कृष्टोऽर्थः । अतो वृद्धगार्ग्या-
दिवाक्यनारदवाक्ययोः प्रदोषसन्ध्यापदोपादानेन सामान्य-
विशेषभावोऽवगन्तव्यः । यत्तु हेमाद्रौ स्कन्दपुराणीयं वा-
क्यम् "धनुर्मीनावतिक्रम्य कन्यां च मिथुनं ततः । पूर्वापर-
विभागेन रात्रौ संक्रमते यदा । दिनान्ते पञ्च नाड्यस्तु
तदा पुण्यतमाः स्मृताः । उदये च तथा पञ्च दैवे पित्र्ये
च कर्मणि" इति । तदपि सन्ध्याविषयकमेवेत्याहुरभि-
युक्ताः । विषुवे तु यथाश्रुतम् एवेति, अन्यदपि सन्ध्या-
लक्षणप्रयोजनं प्राक्सन्ध्यागर्जित इत्यादिषु वक्ष्यति ।
ननु नायमयनपुण्यकालोक्त्युद्यमः सफलः शास्त्रान्तर-
विरुद्धत्वात्तथा हि "अह्नि संक्रमणे पुण्यमहः कृत्स्नं
प्रकीर्त्तितम् । रात्रौ संक्रमणे भानोर्दिनार्द्धं स्नानदा-
नयोः । अर्द्धरात्रादधस्तस्मिन् मध्याह्नस्योपरिक्रिया ।
ऊर्द्ध्वं संक्रमणे चोर्द्ध्वमुदयात् प्रहरद्वयम् । पूर्णे चेद-
र्द्धरात्रे च यदा संक्रमते रविः । प्राहुर्दिनद्वयं पुण्यं
मुक्त्वा मकरकर्कटौ" इति वृद्धवसिष्ठेनायनव्यतिरिक्तेषु
दशसु संक्रमेषु रात्रिगतेषु "यायाः सन्निहिता नाड्य-
स्तास्ताः पुण्यतमाः स्मृताः" इति कश्यपोक्तसामान्यवा-
क्याद्रात्रावेवानुष्ठानं प्रसक्तमहः संक्रम इत्यादिनाप्येत-
देवानुष्ठानं विहितं तस्यापि पर्युदासः क्रियते मुक्त्वा म-
करकर्कटाविति तस्मान् मकरकर्कटयोः संक्रमणे रात्रा-
वेवानुष्ठानं कर्त्तव्यमित्युक्तं भवति अतएवाह याज्ञव-
ल्क्यः "राहुदर्शनसंक्रान्तिविवाहात्ययवृद्धिषु । स्नान-
दानादिकं कार्यं निशि काम्यव्रतेषु च" इति वसिष्ठोऽपि
'सुतजनने संक्रान्तावुपरागे चन्द्रसूर्ययोर्नियतम् । रात्रा-
वपि कर्त्तव्यं स्नानं दानं विशेषतो नृणामिति" सुमन्तुश्च
"ग्रहणोद्वाहसंक्रान्तियात्रार्त्तिप्रसवेषु च । श्रवणे
चेतिहासस्य रात्रौ दानं प्रशस्यते" इति । एषु वाक्येषु
सामान्यवाचिनोऽपि संक्रातिपदस्य मकरकर्कटसंक्रान्ति-
परत्वमवसीयते यस्तु "रात्रौ स्नानं न कुर्वीत दानं चैव
विशेषतः" इति निषेधः स संक्रान्त्यन्तरे व्यवतिष्ठते अत-
एवोक्तं कश्यपेन "स्नानं दानं ग्रहणवत् सौम्ययाम्या-
यनद्वये" इति । तस्मादयनसंक्रमे रात्रौ सत्यां तत्रैव
स्नानदानाद्यनुष्ठातव्यमिति । अत्राहुः शास्त्रद्वयेन तुल्य-
बलत्वाद्विकल्पसिद्धौ तत्तद्देशप्रसिद्धशिष्टाचारेण व्यवस्था
द्रष्टव्या । तत्र गौर्जरास्तु कश्यपादिवाक्यमभ्युपेत्य रात्रा-
वयनसम्भवे सति रात्रौ एव स्नानदानादिकं कुर्वन्ति ।
दाक्षिणात्यास्तु वृद्धगार्ग्यादिवाक्यमङ्गीकृत्य दिवस एव
स्नानदानादि कुर्वन्तीत्यलमतिप्रसङ्गेन । यदा तु दिने क-
र्कमकरसंक्रमस्तदा क्रमेण पूर्वोत्तरघटिकानियममाह वृद्ध
वसिष्ठः "अतीतानागते पुण्ये द्वे तूदग्दक्षिणायने ।
त्रिंशत् कर्कटके नाड्यो मकरे विंशतिः स्मृता" इति । उत्त-
रायणमतीतं सत् पुण्यं कर्कटायनमागामि पुण्यं तत्र
कर्कटसंक्रान्तेः प्राक्त्रिंशत् घटिकाः पुण्याः मकरे
तूत्तरविंशतिर्घटिकाः पुण्या इत्यर्थः । अत्र वाक्ये यद्यपि
दिनपदानुपादानं तथापि यदान्तमयवेलायामिति रात्रि
परविशेषवाक्यालोचनादिदं दिनपरं प्रतिभाति तद-
सति केनापि हेतुना समीपघटीषु श्राद्धाद्यनुष्ठानासम्भवे
परमावधित्वेन त्रिंशदादयो घटिका अत्रानुज्ञायन्ते यदा
तु प्रतिबन्धस्तदा "यायाः सन्निहिता नाड्यस्तास्ताः पुण्य-
तमाः स्मृता" इति कश्यपोक्तेः समीपघटिकास्वेव
श्राद्धादि विधेयं 'सन्निहितपरित्यागे कारणाभावादिति'
न्यायच्चि" । "अथ पूर्वापराः षोडश घटिकाः पुण्या
इति पूर्वं सामान्येनोक्तमिदानीं विष्णुपदादिषु स क्र-
मेषु विशेषमनुष्टुभाह याम्येति । याम्यायने कर्कसं-
क्रान्तौ तथा विष्णुपदे वृषसिंहवृश्चिककुम्भसंक्रान्तिकाले
आद्याः नाड्यः प्रथमाः षोडशघटिकाः अतिपुण्यदाः
स्नानदानादावनन्तफलदा ज्ञेयाः अग्रिमास्तु न तथेति
निष्कृष्टोऽर्थः । तुलाजयोस्तुलामेषयोः मध्या उभयतः
षोडश षोडश घटिकाः पुण्याः अथ वा षोडशैव घटिकाः
पुण्या । षडशीत्यानने मिथुनकन्याधनुर्मीनसंक्रान्तिषु
तथा सौम्ये मकरसंक्रान्तौ संक्रान्तिकालात्परा अग्रिमाः
षोडश घटिकाः अतिपुण्यदाः प्रथमास्तु न तथेति निष्-
कृष्टोऽर्थः । यदाह श्रीपतिः "याम्यायने विष्णुपदे तथादौ
दानाद्यनन्तं विषुवे च मध्ये । वदन्त्यतीते षडशीतिवक्त्रे
महर्षयः खल्वयने च सौम्ये" । तत्र कर्के प्रागेव मकर-
संक्रान्तौ पश्चादेव पुण्यकाल इति तु प्राङ्निरणायि ।
विष्णुपदे तु अग्रिमादिघटीनां पुण्यकाले तरतमभावः
"पुण्यायां विष्णुपद्यां च प्राक्पश्चादपि षोडशेति" वृद्ध-
वसिष्ठोक्तेः । विषुवे तु सामान्यनिर्णय एवेति केचित्
दीपिकाटीकाकारस्त्वेवमाह "मेषे तुलायां संक्रान्ति
मध्य एव संक्रान्तिकालात्पूर्वमष्टौ घटिकाः परतश्चाष्टौ
घटिका पुण्य इति" । युक्तं चैतत् । विषुवे च मध्यपदो-
पादानात् मध्ये षोडश घटिकाः पुण्याः इत्युच्यते कस्मात्